

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/95/37-41>**Aygün Əlizadə**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı

doktorant

aygun.alizada.aa@gmail.com

İNSAN DAVRANIŞINA TƏSİR EDƏN FAKTORLARIN PSIXOLOJİ TƏHLİLİ

Xülasə

İnsan davranışının psixologiyası ilə bağlı mövzular daim inkişaf edən və aktual olan sahələrə daxildir. Davranış psixologiyası sahəsində daim yeni araşdırmalar və kəşflər edilir. Beyin fəaliyyəti, duyğular, motivasiya, öyrənmə və yaddaşa bağlı araşdırmalar davranışın necə baş verdiyi və onun necə dəyişə biləcəyi ilə bağlı yeni məlumatlar verir. Mədəni və sosial dəyişikliklər insan davranışının necə formalaşmasına təsir göstərir. Qloballaşma, rəqəmsallaşma, miqrasiya, müxtəliflik kimi amillər insanların davranışlarına, psixoloji proseslərə təsir edir. Buna görə də davranış psixologiyası sahəsində mədəni və sosial dəyişiklikləri başa düşmək və izah etmək vacibdir.

Açar sözlər: *insan davranışı, sosiallaşma, şəxsiyyət, faktor, davranış nəzəriyyələri*

Aygün Alizadeh

Aghjabedi branch of Azerbaijan State Pedagogical University

PhD student

aygun.alizada.aa@gmail.com

Psychological analysis of factors affecting human behavior

Abstract

Topics related to the psychology of human behavior are among the constantly evolving and relevant fields. New research and discoveries are constantly being made in the field of behavioral psychology. Research on brain activity, emotions, motivation, learning, and memory provides new insights into how behavior occurs and how it can change. Cultural and social changes affect how human behavior is shaped. Factors such as globalization, digitization, migration, and diversity affect people's behavior and psychological processes. Therefore, it is important to understand and explain cultural and social changes in the field of behavioral psychology.

Keywords: *human behavior, socialization, personality, factor, behavioral theories*

Giriş

Davranış bir insanın bütün müşahidə edilə bilən hərəkətləridir. Gün ərzində davamlı olaraq sərgilədiyimiz hər şey, məsələn, dost gördüyümüz zaman əl uzatmaq, telefon zəngi çalanda telefona əl uzatmaq və danışmağa başlamaq, qapının zəngini çalanda ayağa qalxmaq, tıxacda əsəbiləşən sürücüyə işarə etmək kimi, yeməyimizin duzsuz olduğunu düşündüyümüz zaman duz qabını götürüb duz səpmək və s. Hər hansı bir hərəkət davranışdır. Uşaqlıqdan fərd böyüdü və inkişaf etdiyi icmaların dəyərləri ilə yönlənir. Əvvəlcə ailə, sonra məktəb və mənsub olduğu sosial qruplar, sonra isə qurumlardakı hakim qaydalar və dəyərlər. Sosial həyatda fərdin hərəkətləri bir sıra qaydalarla idarə olunur. Yəni uşaqlıqdan yetkinliyə doğru inkişaf prosesində müxtəlif üsullarla hansı davranışların müxtəlif mühitlərə uyğun, hansı davranışların məqbul olduğu öyrədilir. Din, əxlaq və hüquq insan davranışını idarə edən əsas sistemlərin başında dayanır. Məsələn, başqasının xəbəri olmadan özünə aid olmayan bir əşyanın alınması, yəni oğurlanması bütün bu qayda sistemləri tərəfindən arzuolunmaz davranış kimi qəbul edilir. Dinimizə görə oğurluq günahdır; Mənəvi nöqtəyi-nəzərdən oğurluq edən insanlar cəmiyyət tərəfindən qınanır və kənarlaşdırılır, oğurluğu törətdiyi cinayətin ağırlığına uyğun olaraq cəzalandırmaq üçün qanunlar yazılır və tətbiq

edilir. Bu nümunədən də göründüyü kimi, fərdin sosial həyatda hansısa davranışları arzuolunmaz davranışlar kimi müəyyən edilir və ailədə, məktəbdə və ictimai həyat təcrübələri ilə fərdə öyrədilir. Başqa sözlə, fərd bu qaydalarla ictimailəşir. Digər tərəfdən, cəmiyyət hansı davranışların arzu olunan davranış olduğunu müəyyənləşdirir (Schwartz, 2014: 321). Məsələn, vergi ödəmək, yol hərəkəti qaydalarına riayət etmək, ehtiyacı olanlara kömək etmək, vəzifələri yerinə yetirmək kimi bir çox davranış fərdlərdən gözlənilən və arzu olunan davranışlardır. Bu davranışların arzu olunan davranış kimi tərifini dini, əxlaqi və hüquqi sistemlərdən ən azı biri tərəfindən verilmişdir. "Arzu olunan və arzuolunmaz davranışlar" fenomeninə bu prizmadan baxsaq, fərddə arzu olunan davranışların qurulması və arzuolunmaz davranışların baş vermə ehtimalının aşağı olması, digər tərəfdən fərdi dəyərlərdən çox ierarxik bir quruluşun məhsuludur. Bu mənada qaydalar və dəyərlər sistemi davranışı formalaşdırır (Bayramov, Əlizadə, 2008: 452).

Davranışın tarixi inkişafı çox məşəqqətli və çox yönlü bir prosesdir. İnsan davranışının kökləri insanlığın tarixinin dərinliklərinə qədər uzanır və onun inkişafı sosial, mədəni və fərdi təsirləri ilə ölçülür. İnkişaf baxımından insan davranışının əsasını sağ qalmaq və çoxalmaq instinktleri təşkil edir. İnsan növü adaptasiya və seçim prosesləri nəticəsində bəzi davranış şablonlarını inkişaf etdirib. Məsələn, sosial əlaqələr qurmaq, qrup içində əməkdaşlıq etmək və təhlükələrdən qaçmaq kimi davranışlar insanların sağ qalma və çoxalma şansını artırır. Sosial baxımdan insanlar cəmiyyətlər yaratmış və bu cəmiyyətlər içində kompleks əlaqələr qurmuşdur. Cəmiyyətlərin mədəni dəyərləri, normaları, dil və kommunikasiya formaları davranış qəliblərinə təsir etmişdir. İnsan davranışı, cəmiyyətin gözləntiləri, rolları, normaları ilə təchiz olunmuşdur. Məsələn, etik dəyərlər, cəmiyyətdə cinsiyət rolları, etik qaydalar və sosial normalar kimi faktorlar insanların davranışlarını tənzimləyir. Hər bir insanın şəxsi təcrübələri, təhsili, öyrənmə prosesləri və genetik strukturu davranışlarına təsir edir. İnsanlar ətrafları ilə əlaqədə olduqda çox güclü öyrənmə və adaptasiya bacarıqlarına yiyələnirlər. Fərdlər mühitin təsirlərinə cavab olaraq davranışlarını tənzimləyir və təcrübələrinə əsasən davranışlarını dəyişdirirlər. Davranışın tarixi inkişafı, zamana və cəmiyyətlər arasında münasibətlərə uyğun olaraq müxtəlif tərzlərdə ifadə olunur. İnsanlar texnoloji, elmi və mədəni irəliləmələrlə birlikdə davranışlarını dəyişib uyğunlaşdırmışdır. Məsələn, kənd təsərrüfatı inqilabı, sənaye inqilabı və bilik dövrü kimi dövrlərdə insan davranışları çox dəyişib. Nəticə olaraq, davranışın tarixi inkişafı mürəkkəb bir prosesdir, o, sosio-mədəni və fərdi təsirlərdən təşkil olunmuşdur. İnsan davranışları tez-tez dəyişə bilən bir mövzudur və müxtəlif elm sahələri tərəfindən anlaşılması üçün üzrində tədqiqatlar aparılmalıdır. İnsan davranışına təsir edən amillər olduqca müxtəlifdir (Bayramov, Əlizadə, 2003: 342). Əsas amillərdən bəziləri bunlardır:

- Genetik faktorlar: İnsan davranışının bəzi aspektlərinə genetik faktorlar səbəb ola bilər. Məsələn, şəxsiyyət xüsusiyyətləri, intellekt səviyyəsi, meyillər kimi məsələlərdə genetik faktorların təsiri vacibdir.

- Ətraf mühit amilləri: İnsan davranışına ətraf mühit amilləri də təsir edə bilər. Bu amillər ailə və dostlar kimi yaxın əlaqələr, sosial və mədəni amillər, təhsil və təcrübələr kimi bir çox şeyi əhatə edə bilər.

- Psixoloji amillər: Psixoloji amillər də insan davranışını anlamaq üçün vacibdir. Bunlar emosional vəziyyət, psixi sağlamlıq, davranış və düşüncə nümunələri kimi mövzuları əhatə edir.

- Bioloji amillər: İnsan davranışına bioloji amillər də təsir edə bilər. Bu amillər hormonal balanssızlıqlar, beyin kimyası, xəstəliklər və ya fiziki qüsurlar kimi məsələləri əhatə edə bilər.

Bütün bu amillər insan davranışına təsir edən və formalaşdırıcı komponentlərdir. Ancaq hər bir insanın fərqli təcrübəsi və şəxsiyyəti olduğundan, onların davranışını tam izah etmək həmişə asan olmur. Ətraf mühit faktorlarının insan davranışına əhəmiyyətli təsir göstərdiyinə inanan və mübahisə edən bir çox elm adamı var. Bu alimlərə sosial psixoloqlar, antropoloqlar, sosioloqlar və praktik psixoloqlar daxildir. Məsələn, sosial psixoloq Kurt Levin insan davranışının ətraf mühit faktorlarından təsirləndiyini müdafiə etdi. Levin "davranış şəxsi xüsusiyyətlərin və ətraf mühit amillərinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır" fəlsəfəsini qəbul etdi. Eynilə, sosioloq Emil Durkheim sosial strukturların insan davranışını müəyyən etdiyini müdafiə etdi. Durkheim insanların sosial və mədəni əlaqələrinin onların davranışlarını müəyyən etdiyini və bu əlaqələrin ətraf mühit

faktorları ilə formalaşdığını düşünürdü. Nəhayət, praktik psixoloqlar da insan davranışını ətraf mühit faktorları ilə əlaqələndirdilər. Bu psixoloqlar insan davranışının fiziki və sosial mühitin təbiətindən və xüsusiyyətlərindən asılı olduğunu müdafiə edirdilər. Bu alimlərin araşdırmaları göstərir ki, insan davranışına təkcə genetik faktorlar deyil, həm də ətraf mühit faktorları təsir edir (Bayramov, 1981: 143). Ətraf mühit faktorlarının insan davranışına ən çox təsir etməsi bir çox səbəblərə əsaslanır. Bu səbəblərdən bəziləri bunlardır:

✚ İnsanlar sosial varlıqlardır: İnsanlar digər insanlarla qarşılıqlı əlaqələri sayəsində inkişaf edir və ətrafdakı insanlarla münasibətləri onların davranışlarına böyük təsir göstərir (Yusifova, 2010: 41).

✚ Öyrənmə: İnsanlar ətrafdakı öyrənmə imkanlarından istifadə edərək davranışlarını formalaşdırırlar. Bu, onların ətrafdakı müsbət və ya mənfi stimullara məruz qalması ilə baş verir.

✚ Mədəniyyət: Mədəni amillər insan davranışına böyük təsir göstərir. Cəmiyyətin gözləntiləri, dəyərləri və normaları insanların davranışını müəyyən edən ən mühüm ekoloji amillərdən biridir.

✚ İqlim və coğrafiya: İqlim və coğrafiya da insan davranışına təsir edən amillərdir. Məsələn, isti iqlimlərdə insanlar adətən daha yavaş, soyuq iqlimlərdə isə daha sürətli hərəkət edirlər.

✚ İqtisadiyyat: İqtisadi amillər də insan davranışına təsir edən amillər sırasındadır. Məsələn, bir insanın maddi vəziyyəti onun davranışına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər.

Bu səbəblərdən ətraf mühit faktorları insan davranışına ən çox təsir edir. Lakin bütün bu amillərin insan davranışına təsir etdiyini nəzərə alsaq, hansı amilin digərindən daha vacib olduğunu müəyyən etmək çətin ola bilər. Eyni zamanda insan münasibətləri dinamik proses olduğu üçün qeyd olunan bütün kateqoriyalarda insan – insan yanaşmasının mövcudluğu davranışın sosial faktorların təsirinə daha çox məruz qalması haqqında fikri formalaşdırır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox amillər bir-biri ilə qarşılıqlı təsir göstərir. Bununla belə, davranışımıza hansı amillərin təsir edə biləcəyini müəyyən etmək üçün aşağıdakı üsullardan yararlanıla bilər:

Müşahidə edin: Ətrafınızdakı hadisələrə və insanların davranışlarına diqqətlə baxın. Bu, davranışınıza hansı amillərin təsir etdiyini anlamağa kömək edə bilər.

Müsahibə: Ətrafınızdakı insanlarla danışın və onların davranışlarına hansı amillərin təsir etdiyini soruşmağa çalışın. Bu, müxtəlif perspektivlər götürməyə və müxtəlif amillərin davranışınıza təsirini başa düşməyə kömək edə bilər.

Daxilə fokuslanın: Özünüzü və davranışınızı daha yaxşı başa düşmək üçün daxili aləminizə diqqət etməyə çalışın. Bu, davranışınıza hansı amillərin təsir etdiyini başa düşməyə kömək edə bilər.

Araşdırma aparın: Davranışa hansı amillərin təsir etdiyini anlamaq üçün elmi araşdırmaya müraciət edə bilərsiniz. Bu, hansı amillərin davranışınıza daha çox təsir etdiyini müəyyən etməyə kömək edə bilər. Hər kəsin təcrübəsi və davranışı fərqlidir və bu amillərin hər biri insandan insana fərqli təsir göstərə bilər.

Davranış nəzəriyyələri insan davranışının necə formalaşdığını, dəyişdirildiyini və formalaşdığını anlamaq üçün istifadə olunan nəzəri yanaşmalardır. Bu nəzəriyyələr müxtəlif amillərin (genetik, ətraf mühit, sosial, mədəni) insan davranışına necə təsir etdiyini izah etmək məqsədi daşıyır. Davranış nəzəriyyələri motivasiya, öyrənmə, sosial qarşılıqlı əlaqə və insan davranışının əsasını təşkil edən idrak prosesləri kimi məsələləri həll edir. Bu nəzəriyyələr psixologiya, sosiologiya, antropologiya və təhsil kimi müxtəlif elm sahələrində çalışan tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilir və inkişaf etdirilir (Richard, 2000: 245). İbtidai öyrənmə nəzəriyyələrinə Klassik şərtlənmə, Operant şərtlənmə və Müşahidə vasitəsilə öyrənmə daxildir. Klassik şərtlənmə stimula cavab arasında əlaqə yaratmağı əhatə edir. Məsələn, bir it həmişə yeməklə birlikdə zəngi eşidirsə, hətta yalnız zəngi eşitdikdə belə tüpürəcək axıda bilər. Operant şərtlənmə davranış nəticələri arasında əlaqə yaratmağı əhatə edir. Davranış müsbət nəticə ilə əlaqələndirildikdə (məsələn, mükafat), davranışın həyata keçirilməsi ehtimalı artır. Məsələn, əgər uşaq yaxşı qiymət aldığı üçün mükafatlandırılırsa, bu davranışın təkrarlanma ehtimalı daha yüksəkdir. Müşahidə yolu ilə öyrənmə ətrafdakı digər insanların davranışlarını modelləşdirməyə əsaslanır. Məsələn, uşaq böyüklərin

davranışını təqlid edərək davranışı öyrənə bilər. Əsas öyrənmə nəzəriyyələri və insan davranışlarının nümunələri:

➤ Albert Bandura: Müşahidə yolu ilə öyrənmə nəzəriyyəsi - Bandura təklif edir ki, insan davranışlarının çoxu ətrafımızdakı digər insanları təqlid etməklə öyrənilir. Bu nəzəriyyə xüsusilə təhsil və psixoterapiya sahəsində geniş istifadə olunur (Adams, 1965: 135).

➤ B.F.Skinner: Operant şərtlənmə - Skinner davranışın nəticələrə görə formalaşdığını və mükafat və ya cəzanın davranışa təsir etdiyini iddia edir. Bu nəzəriyyə biznes və idarəetmə kimi bir çox sahədə istifadə olunur.

➤ İvan Pavlov: Klassik şərtlənmə - Pavlov stimula cavab arasında əlaqə yaratmağı nəzərdə tutan bu nəzəriyyəni təklif etdi. Bu nəzəriyyə xüsusilə psixoterapiya sahəsində istifadə olunur (Bandura, 2000: 256).

➤ Jean Piaget: Koqnitiv İnkişaf Nəzəriyyəsi - Piaget təklif edir ki, insan davranışı idrak proseslərimizdən qaynaqlanır. Fərdlərin düşüncələri, inancları və dəyərləri davranışlarını formalaşdıran amillər hesab olunur. Bu nəzəriyyə xüsusilə təhsil sahəsində istifadə olunur.

➤ Psixanalitik Nəzəriyyə: Ziqmund Freyd tərəfindən hazırlanmış bu nəzəriyyə şüursuz proseslərin və instinktlərin insan davranışına təsir etdiyini müdafiə edir. Davranışı anlamaqda şəxsiyyət quruluşu, daxili münaqişələr və müdafiə mexanizmləri mühüm rol oynayır.

➤ Humanist yanaşma: Carl Rogers və Abraham Maslow kimi psixoloqlar tərəfindən irəli sürülən bu yanaşma, insanların öz potensiallarını reallaşdırmaq üçün motivasiyaya malik olduğunu vurğulayır. Fərdin özünü həyata keçirmə ehtiyacı və özünə hörmət kimi anlayışlar davranışa təsir göstərir.

➤ Lev Vıqotski: sosial və mədəni qarşılıqlı əlaqələrin insan davranışını necə formalaşdırdığını öyrənən psixoloqdur. Vıqotski davranış nəzəriyyələri uşaqların idrak inkişafı və öyrənmə proseslərinin başa düşülməsində mühüm rol oynayır. Vıqotskinin əsas davranış nəzəriyyələri bunlardır: Sosial İnkişaf Nəzəriyyəsi: Vıqotski insan davranışının sosial qarşılıqlı əlaqə ilə müəyyən edildiyini müdafiə edir. Onun sözlərinə görə, uşaqlar böyüklər, müəllimlər və ətrafdakı həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə olarkən onların idrak və nitq inkişafını təmin edirlər. Sosial qarşılıqlı əlaqə uşaqların zehni funksiyalarını və problem həll etmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə kömək edir (Bayramov, Əlizadə, 1986: 350).

Nəticə

Nəticə olaraq, davranış nəzəriyyələri insan davranışını izah etmək və anlamaq üçün işlənmiş nəzəri yanaşmalardır. Bu nəzəriyyələr insan davranışının mürəkkəbliyini başa düşmək və daha təsirli müdaxilələr etmək üçün vacib bir vasitədir (William, 2004: 146).

Davranış pozuntuları insanın normal davranış modellərindən kənara çıxan, funksionallıq baxımından problem yaradan və adətən psixoloji və ya nevroloji faktorların səbəb olduğu vəziyyətlərdir. Bu pozuntular emosional, koqnitiv və sosial funksiyaların pozulmasına səbəb ola bilər. Bu problemlər uşaqlıqdan yetkinliyə qədər hər yaş qrupunda baş verə bilər və müxtəlif səbəblərə görə inkişaf edə bilər. Məsələn, diqqət əskikliyi hiperaktivlik pozuqluğu (DEHB), zehni gerilik, autizm spektri pozuntusu, obsesif-kompulsif pozuntu (OKB), depressiya, narahatlıq və şizofreniya kimi hallar davranış pozuntularına misal ola bilər. Davranış pozuntuları çox vaxt fərdin həyat keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. İş, təhsil və sosial əlaqələr kimi sahələrdə çətinliklərə səbəb ola bilər. Davranış pozuntuları üçün müalicə və dəstək üsulları fərqlidir. Bunlara dərman müalicəsi, terapiya (psixoterapiya, koqnitiv davranış terapiyası və s.), təhsil və reabilitasiya proqramları daxil ola bilər. Davranış pozuntularının başa düşülməsi və qiymətləndirilməsi adətən mütəxəssislər tərəfindən aparılır. Klinik psixoloqlar, psixiatrlar, pedaqoqlar və digər mütəxəssislər fərdin vəziyyətini qiymətləndirir, diaqnoz qoyur, müvafiq müalicə və dəstək variantlarını müəyyənləşdirir. Əhəmiyyətli bir məqam, davranış pozuntusu olan şəxslərin dəstəyə və anlayışa ehtiyacı olmasıdır (Əliyev, 2006: 384). Empatiya, dözümlülük və möhkəm dəstək şəbəkəsi bu şəxslərin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər. Eyni zamanda, maarifləndirmə, erkən diaqnoz və erkən müdaxilə proqramları cəmiyyətdə davranış pozuntuları haqqında məlumatlılığın artırılması və

müvafiq dəstək xidmətlərinin göstərilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Davranış problemlərinin aradan qaldırılması vasitələrindən biri də SWOT analizi adlanır. SWOT təhlili təşkilatın güclü və zəif tərəflərini, imkanlarını və təhdidlərini qiymətləndirmək üçün istifadə edilən strateji planlaşdırma vasitəsidir. SWOT ingilis dilində Strengths (güclü tərəflər), Weaknesses (weaknesses), Opportunities (imkanlar) və Threats (threats) sözlərinin baş hərflərindən ibarətdir. SWOT təhlili təşkilatın daxili və xarici amillərini təhlil edərək strateji qərarlar qəbul etmək üçün istifadə olunur. SWOT təhlili aşağıdakı kimi aparılır:

- Güclü tərəflər: Öz güclü tərəflərinizi müəyyənəldir. Nədə yaxşı olduğunuzu, nəyi yaxşı bacardığınızı və sizə nəyin üstünlük verdiyini müəyyənəldir. Məsələn, ünsiyyət bacarıqları, analitik düşünmə qabiliyyəti, liderlik bacarıqları.

- Zəif tərəflər: Öz zəifliklərinizi və yaxşılaşdırılması üçün sahələrinizi müəyyənəldir. Hansı sahədə çətinlik çəkdiyinizi, çatışmadığınızı və ya təkmilləşdirməyə ehtiyacınız olduğunu müəyyənəldir. Məsələn, vaxtı idarə etmə bacarığı, özünə inamın olmaması, ünsiyyətdə çətinlik.

- İmkanlar: Ətrafınızdakı imkanları qiymətləndirin. Hansı sahələrdə böyümə potensialının və yeni genişlənmələr təmin edə biləcək vəziyyətlərin olduğunu müşahidə edin. Məsələn, yeni təhsil və ya karyera imkanları, şəbəkələşmə imkanları.

- Təhdidlər: Qarşılaşa biləcəyiniz təhlükələri və maneələri müəyyənəldir. Hansı amillərin sizi məhdudlaşdırı biləcəyini, risklər yarada biləcəyini və uğura mane ola biləcəyini düşünün (John, Watson, 2021: 453).

Davranış psixologiyası da sağlamlıq və rifahla da əlaqələndirilir. Psixi sağlamlıq, stressin idarə edilməsi, asılılıq, yuxu rejimi kimi məsələlər bu gün diqqət mərkəzindədir. Davranış psixologiyası tədqiqatları insanların sağlam və xoşbəxt həyat sürmələrini dəstəkləmək üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Davranış psixologiyası, effektiv ünsiyyət, motivasiya, iş dünyasında komanda işi və liderlik kimi mövzulara da diqqət yetirir. Davranış psixologiyası ilə əlaqəli biliklər insanların iş performansını artırmaq və liderlik bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu amillər insan davranışı və psixologiyası mövzusunun aktual saxlayır.

Ədəbiyyat

1. Schwartz, J. (2014). "Behavioral Science: Behavioral Science: Understanding and Changing Human Behavior", 452 p.
2. Bayramov, Ə.S., Əlizadə, Ə.Ə. (2008). Psixologiya: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Çinar-çap, 620 s.
3. Bayramov, Ə.S., Əlizadə, Ə.Ə. (2003). Sosial psixologiya: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Qapp-Poliqraf, 356 s.
4. Bayramov, Ə.S. (1981). Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azərnəşr, 190 s.
5. Yusifova, R.N. (2010). Müasir psixologiyada özünüaktuallaşdırma problemi və onun psixososial əsasları. Psixologiya jurnalı. № 1, s.41-52.
6. Richard, B. (2000). Herrnstein, William Vaughan "Principles of Behavior", 354 p.
7. Adams, J.S. (1965). Inequity in Social Exchange. Advances in Experimental Social Psychology, pp.267-299.
8. Bandura, Albert. (2000). Social learning theory, 379 p.
9. William, J. (2004). "Human will", 246 p.
10. Bayramov, Ə.S., Əlizadə, Ə.Ə. (1986). Sosial psixologiyanın aktual məsələləri. Bakı: Azərnəşr, 350 s.
11. Əliyev, R.İ. (2006). Psixologiya tarixi. Bakı: Nurlan, 384 s.
12. John, B., Watson. (2021). "Behavior Analysis", 453 p.

Göndərilib: 13.08.2023

Qəbul edilib: 21.09.2023